

ÁRPÁS KÁROLY

A lírai szerepjáték lehetőségei Baka István *Yorick monológjai* című versciklusában

Immár 390 éve, hogy a Hamlet című művet 1602. július 26-i keltezéssel felvették a nyomdászok és könyvkiadók társaságának hivatalos jegyzékébe, s így a mű a színpad után a Gutenberg-galaxis részévé vált, azaz színház nélkül is értelmezhetővé. Annak pedig éppen 125 éve, hogy a híressé vált Arany-fordítás először szólalt meg a magyar színpadon. Persze, az évfordulók csak arra jók, hogy számvetésre serkentsenek, de mit is jelent/jelentett a magyar befogadónak a Hamlet?

A Hamlet-monda közismert a magyar irodalomban, először Jókai Mór tette közkinccsé (Hamlet, dán királyfi való története – Délibáb 1853. 02. 27; a kérdésről bővebben JMÖM KrK Elbeszélések 5. Bp. 1989. 132–143., jegyzetek: 577–588. pp.), ez később ponyvára is került. A filológia mára már földérintette a téma alakulását, talán már a Hamlet-parafrázisokat is föltérképezték. Mi csak jelzésként említünk meg néhány adatot, s ha csak evokációként soroljuk a szerzőket és a címeket (például a *Hamletről* – Bereményi Géza: Dal a ravaszi Shakespeare Williamről, Halmi; Jókai Mór: A kijavított Shakespeare. Hamlet utolsó jelenete...; Kálnoky László: Hamlet elkallódott monológjai; Tandori Dezső: Töredék Hamletnek (ez kötet cím); a Hamlet szereplőiből – *Hamlet*: Juhász Gyula: Hamlet vagy Baka István: To be or not to be stb. – *Hamlet és Horatio*: Kálnoky László: Több dolgok vannak földön és égen; – *Ophélie*: Juhász Gyula: Ophélie; – *Laertes*: Tandori Dezső: 1976/16/i Laertes, pour Laertes!; – *Yorick*: Kormos István: Szegény Yorick (ez kötet cím is), s bár nem törekedtünk a teljességre, akkor is be kell látnunk: nemcsak a szerzőknek a Mesterhez és a művéhez fűződő „viszonyáról” van szó.

A ciklus keletkezéséről a következőket mondhatjuk: a költő e művét a *Farkasok órája* című kötetében olvashatjuk (Szekszárd, 1992). Az I. (*Helsingör*) még 1983-ban keletkezett; a II. (*Yorick monológja Hamlet koponyája felett*) az 1990-es marosvásárhelyi események (III. 18.) után, még márciusban, s az Alföld 1990/7-es száma közölte. A III. (*Ophelia*; Yorick második monológja) már májusban íródott – s hozta maga után a következőt (e vers a Forrásban jelent meg, 1990/9). A IV. (*Fortinbras*; Yorick harmadik monológja) 1990 augusztusában íródott és az Újhold évkönyve 1991/1-es száma közölte. Az V. (*Tíz év múlva*; Yorick negyedik monológja) korábbi a IV.-nél: júliusban született és a Magyar Napló 1990. 08. 02-án jelentette meg. A VI. (*Yorick arsch poeti-cája*) viszont augusztusi és a Holmi 1991/2 lapjain jutott el az olvasókhöz. A záró VII. (*Yorick alkonya*) a Kortárs 1991/4 számába került, novemberi létrejötté után majd fél évvel később. A keletkezési sorrend tehát: I – II – III – V – IV – VI – VII. (Az adatokért köszönet a szerzőnek!)

A ciklus verseiben elvéve találunk eltérést a főszövegnek minősíthető drámától, kiemeljük a legalapvetőbbet: Yorick él. Baka-Yorick az ismert szereplőket nemcsak retrospektíven mutatja be, hanem torzító perspektívában – ezzel mintegy rákényszerítve

bennünket arra, hogy megkeressük: miért ilyenek? Amikor pedig az „eredeti történetben” nem találjuk a magyarázatot, akkor a közelmúlt eseményeiben próbáljuk meglelni, azonban bizonyos, hogy itt a szövevényes érdekek és a bizonytalan, nem elégséges információk miatt be kell látnunk: egyszerűbb, ha a Baka-féle változatot fogadjuk el.

Helsingőr

(I.)

Viktor Szosznorának

*Helsingőr homokóra
ő méri éjszakám
őrjáratok peregnek
a sikátor nyakán*

5 *a Fő-térről a Dísz-tér
kelyhébe s vissza ím
kardokkal alabárdal
zörögnek perceim*

10 *kopolyú-zsalugáter
pikkely-cserép a házon
bűdös bendőbe zárva
átúszom éjszakámon*

15 *múlik az éj a hajnal
pengéje fölhasítja
vér ömlik és a dánok
szétfroccsennek visítva*

20 *ó csillag-bogú háló
ki vet ki éjszaka
kit részegít a hajnal
hal-ember-vérszaga*

*Helsingőr homokóra
Helsingőr harcsabendő
zörög a percek vértje
terjeng a vér a fertő*

25 *Helsingőr hol az örök
homokja elperog
hol úsznak hal-dizőzők
és Hamlet-hold mereng*

30 *Helsingőr hol a görlök
girlandjain dereng
virradata a vérnek
véróra cseppre csepp*

35 *a Fő-térről a Dísz-tér
kelyhébe s vissza hull
az őrjárat a vér és
ablak tátog halul*

40 *múlik az éj de véget
nem ér perog megint
s hal-Ophelia éjek
örvényében kering*

*Helsingőr harcsabendő
halbél-sikátorok
terjeng a vér a fertő
és Hamlet-hold borong*

45 *Helsingőr hol a vérem
véróra csöppre csöpp
és nem múlik az éj nem
mert Helsingőr örök*

Yorick monológja Hamlet koponyája felett

(II.)

- Jó gazda Fortinbras király zárás után kimehetek a temetőbe és ilyenkor rejtekhelyéről előkotrom Hamlet koponyáját a tenyeremen tartva nézegetem és beszélek hozzá szegény Hamlet amikor még a te bolondod voltam*
- 5 *senki se kapott kardjához ha dánul mondtam vicceket persze a svéd is szép sőt igazi kultúrnyelv nem úgy mint a dán s az urak a hasukat fogva röhögnek mucsai kiejtésesen rengeteg aranyat kapok már vettem egy kis kertés házat Helsingőrtől nem messze kecském van és gazdasszonyom*
- 10 *az enyémnél is csángóbb tájszóval ha kimegyek mindig friss tejet fej gyümölcsöt hoz s vacsora után lefekszik velem de te mégis hiányzol néha Hamlet jó uram utcákat neveznek el rólad de azt hogy utca svédül írják ez vicces is és szomorú is de meg lehet szokni*
- 15 *a hivatalos krónikákban sovány búskomor és filoszvéd vagy holott én emlékszem kövér voltál harsány és kivörösödött arcodról vívás közben csorgott a verejték várt is a mérgezett kendő anyád kezében de te elhárítottad s továbbküzdöttél mint bocsáss meg a hasonlatért a hízott patkány*
- 20 *ha sarokba szorítják más ivott a mérgezett kupából más halt meg a mérgezett hegyű törtől téged voltaképpen a guta ütött meg öt perccel Fortinbras jövetele előtt meg azt hiszem az undor és a kétségbeesés hogy*
EZEK EZEKEL EZEKTŐL ÉS RÁADÁSUL DÁNOK
- 25 *én tudom nem volt igazad s hogy benned a svéd imperializmus szálláscsinálóját látták meg egyébként is túl sokat fecsegtél mindegy én szerettelek bár oly rosszul epigonizáltál a tőlem hallott vicceket sütötted el a tőlem látott grimaszokat utánoztad de milyen ügyetlenül és*
- 30 *milyen erőltetetten és érezhetően viszolyogva a felvett szereptől ahogy egy profi sohasem mert tiszteli a mesterséget mint én a királykodást habár a lelkem legmélyén kiröhögöm de kár most még ebbe is belemenni elég hogy a*
- 35 *te koponyád van a kezemben s nem az enyém a tiédben elképzelem milyen nagyképű bölcsességeket szavalnál a helyemben amíg én bocsásd meg ezt az álszerénységet csak nézek üres szemgödreidbe számlálom csorba fogaid tapintom orrcsonkodat és a sárga vázra*
- 40 *próbálom visszarakni képzeletben a húst a bőrt a haj- és szőrszálakat s ama vízenyősszürke alkoholtól párás*

- és mégis értelemtől csillogó szemeket amelyekbe néztem egykor
igen akkor is amikor tudtam már fényüket kioltják
- 45 hamarosan s kialszik velük Dánia
fénye örökre bár még az se biztos.

Ophelia

(III.)

(YORICK MÁSODIK MONOLÓGJA)

- Mindig fehér ruhában jártál bár olyan
áttetszőben hogy átsötétlett rajta
hónalj- és ágyékszőrzedet s gyakorta megnyalt ajkaid
úgy csillogtak akárcsak a kívánás
- 5 nedvében ázó függőlegesek bocsáss meg
hogy önkéntes haláloed után ily szeméremértő
kifejezésekkel emlékezem meg rólad ám ez az igazság
mindenki észrevette tán csak Hamlet nem ki fatökű volt
vagy a fatökűséget is tettette
- 10 mit tudom én bordélyba járt-e s melyikbe engem nem vitt magával
én utánad lopódtam amikor te utána lopódtál
s kilested groteszk taglejtéseit kihallgattad a dűnyögését
s nem sejtetted hogy tudja figyeled és szorgosan jelented
atyádnak bátyádnak szándékod szerint szerető aggodalomból
- 15 felség- és istensértő szavait tenéked ez a játszma
túl bonyolult volt nem fogtad fel hogy csupán
szócsöve voltál minden intrikáját
te közvetítetted aki csak a depresszióját
akartad orvosolni hívén
- 20 hogy minden férfiőrület jege elolvad végül a
megfelelő leányhüvelyben ó ha engem
kívántál volna magadba fogadni
- MICSODA KARDJA LENNÉK MOST AZ ÚRNAK
de ebben is más volt a sorsom így
- 25 lehettem tárgyilagos szemtanúja és
egyetlen túlélője a tragédiának
melyben te végig öntudatlanul
s szereptévesztve hulltál a halálba
inkább simogatnád a púpomat
- 30 esténként a kötésed félretéve
és bámulnánk a kandalló tűzében
Hamlet kibomlott ingét elmerengve
néha szeretkezés helyett is

Fortinbras

(IV.)

(YORICK HARMADIK MONOLÓGJA)

- Ül Hamlet atyjának királyi székén
 az ifjú Fortinbras svéd-dán király de egyelőre csak
 félséggel gótikus hazája fiaként még
 idegen néki a mi reneszánsz
- 5 pompánk húszféleképp értelmezhető szavaink
 ahogy a nyaklevágást elkerüljük egy-egy szellemes
 hízelgésnek de gúnynak is ható
 ám mindenesetre zavarbaejtő fordulattal
 ó ezek a fordulatok tőlem tanulja
- 10 most Fortinbras az udvari beszédet
 tőlem aki egyszerre pótolom
 s parodizálom a többé-kevésbé már kiirtott
 tősgyökeres arisztokráciát
 igen nekik a tővel és gyökérrel
- 15 még sok bajuk lesz bár oly tanulékonyak
 s hatékonyabbak is előbb kapnak a kardhoz
 de már selyemkesztyűben mint a dánok
 Fortinbras engem őszintén szeret
 mivelhogy egykor Hamlet bizalmasa voltam
- 20 Hamlet igen no persze Hamlet más volt
 mint ezek a svéd bugrisok az összes seggnyalót
 kirúgná hogyha barátja lehetne
 de hát hogy is hiszen nem él már és ha élne is
 legfeljebb minden ötödik szavát
- 25 fogná fel 'sz fingja sincsen Arisztotelészről
 s Platónról kikről mellesleg nekem sincs
 de tódítok és lódítok hogy a kedvébe járjak
 időnként oly fennkölt vagyok mint egy professzor
 s ilyenkor arra figyelmeztetem hogy
- 30 ne túrja orrát és ne köpködjön a szőnyegekre
 ott van a köpöcsésze mit Cellini mester
 szenteltvíztartónak csinált megfelel hát e célra is
 s hogy tartja azt a jogart Hamlet még a farkát
 is előkelőbben fogta a piszoárban
- 35 mivelhogy nem a fal mellé járt mint a svédek
 így oktatgatom Fortinbrast naponta
 de persze viccesen hogy meg ne bántsam
 s ha már nagyon elszemtelenedem
 jó Rosenstern és Guildencrantz a két hű
- 40 svéd udvaronc S LETILTANAK EGY HÉTRE

Tíz év múlva

(V.)

(YORICK NEGYEDIK MONOLÓGJA)

- Helsingörben hideg van reggel óta járom
az utcákat zsebemben sültkrumpli egy kétdecis rum mégis
átjár a szél és már alig tudok vigyázni hogy ne dánul
káromkodjak minden szembejövőben*
- 5 *svédet sejdítve netán magára veszi mivel nem érti
de hát nem hordhatok magamnál nyelvkönyvet minden szitokhoz
ezt megérthetné Fortinbras is aki az utóbbi
időben humortalan lett alig hívat magához
s akkor is kérdezet csak hagyjuk most a vicceket Yorick*
- 10 *igaz-e hogy Laertes a húgát is ezért akarták Hamlet nyakába varrni
meg hogy Horatio a wittenbergiek beépített embere volt
és hogy Polonius a fia révén tartott fenn gyanús
kapcsolatot a franciákkal maradhattak-e ügynökök a*
- 15 *városban szaglászd ki Yorickom benned megbíznak hiszen bolond vagy
így hát a kocsmákat járom és dánul rendelek de ettől
úgy látom még jobban megijednek az emberek és távolabb
húzódnak tőlem mert csak svéd lehet ki
ily magabiztosan és ráadásul akcentus nélkül beszél*
- 20 *a régi államnyelvet az ilyen a képzőben tanulta
Hamlet komám tíz évvel éltelek túl
de beleimben a halál lakik már
hol itt hol ott bukkan fel bújócskázik még velem
vesém herém is működik s csak nagynéha tiltakozik a májam*
- 25 *igaz gyakorta véreset szarok de ez nem tartozik rád
nem tudom minek hoztam szóba hidd el nem azért hogy
sajnáltságam magam spionná züllesztett bolondot művészt
mert az voltam ugye az voltam Hamlet valaha
abban az édes rothadásban abban a befülledt*
- 30 *zsiros nász-szagban amely Claudius palotájának minden zugát
belengte s egyszerre elringatott s felháborított
micsoda bon mot-k micsoda szonettek
micsoda remek színházi premierek
születtek akkor most meg trombitanyálízű*
- 35 *a költészet is amely a felszabadítók
dicséretét zengi egyre több új fordulattal hogy lassan már nem is
tudom KINEK AZ ANYANYELVÉN*

Yorick arsch poeticája

(VI.)

- Anus-arcú időkben from én
s eresztem szélnek arsch poeticámat
Hamlet halott a Múzsza rusnya vén
szipa s reám fenekedik a bánat*
- 5 *a vár fokán merengek állva mint
az alkonyat borának fokolója
keblem kiholt csupán egy árva fing
szárnyal belőlem kéményről a gólya*
- aszongyák rólam vulváris vagyok*
- 10 *Yorick komám a te pennád a pénisz
de ha muszáj akárha kondomot
az öncenzúrát húzom rája én is*
- és lesz a lírák gyöngé szirmú lonc
s illatozó akár a kert izsópa*
- 15 *szagolva azt a kényes udvaronc
úgy érzi lány homokkal várja tópart*
- hol ő a kedvesével andalog
fiú vagy lány oly mindegy én amondó
vagyok s a partner vékonyan visong*
- 20 *mongyó mi fröccsent rám csak tán nem kompót*
- Anus-arcú időkben from a
szelekkel szálló arsch poeticámat
nem rothad a laurusom csak a
húsom belém csavarodott a bánat*
- 25 *s bár nem Damoklész kardja leng fejem
fölkött csak rozsdás svéd halef azért
nem tagadom meg égi lényegem
s nem keverem össze szarral a vért*

Yorick alkonya

(VII.)

*Úgy nézek mindenre akárha most először
látnám holott talán utolszor láthatom
ténfergek sötét folyosókon végigbaktatok
a zab- s lótrágyaszagú hátsóudvaron*

- 5 *a strázsák alabárdnyelükkel fenéken billentenek
nem tiltakozom és nem mondok viccet sem hogy e
megaláztatást ellensúlyozzam nem érdekel sem
a szolgák jóindulata sem uraik kegye*

- 10 *megállok a szemétdomb mellett nézem hogy rohangál
a kakas tyúkjai között hogyan próbálja egyre
kielégíteni kéjsóvár háremét a sok telezabált
tollas hurit bár fogytán már a férfikedve*

- 15 *akárcsak énnekem el is restellem hát magam
és továbbállok míg lassan leszáll az alkonyat
kisomfordálok Helsingör utcáira a palotából
és nem bánom hogy tarka rongyaimon jót mulat*

- 20 *az utcakölykök serege s a nyomomba szegődve
megdobál sárral csirkebéllel faggat hogy mivégett
hátamon az a szarputtony azaz a púpom én pedig
örömmel hallgatom a keresetlen dán beszédet*

*a sok-sok svéd finomkodás után s ha volna egy
almám bicskámmal szétvágnám s elosztanám
a gyerekek közt ám üresek már a zsebeim
néhány garas pálinkára való csörög bennük csupán*

- 25 *nem kedvelnek az új urak Fortinbras is halott
jó néhány éve az udvarban új francia módi járja
parfüm és csipke maitresse-ek képével díszített bilik
s régen nem emlékeznek Hamletre s Opheliára*

- 30 *nyugdíjamat folyósítják tán elfelejtették törölni
s kancelláriában oly nagy itt a bürokrácia
hogy elevickélhetek benne én is aki annyi
rendszerültást túléltem már mindenesetre grácia*

hogy élek még akármilyen siralmasan is tengetem
 végnapjaim bár egykor a dán irodalmi nyelvet
 35 az én anekdotáim teremtették meg de hát tudom
 hogy hála s pénz helyett szegény bolond csak nyelhet

ülök a csapszékben de már csak magam elé dűnnyögök
 kihez is szólhatnék köröttem adás-vételről beszélnek
 magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját
 40 tenyésznek magabiztosan akár a hullában a férgek

ez nem a te világod már Yorick mondom magamban
 kiballagok a tengerpartra letelepszem a fővényen
 és Hamlet bon mot-it mormolgotom amíg leszáll az éj
 s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehéren.

A mítoszképződés, a mitológia-teremtés hátteréhez hosszú névsor tartozik (ismét csak jelzésként: J. J. Bachofen: A mítosz és az ősi társadalom, Bp. 1978., R. Barthes: Mitológiák, Bp. 1983., Kerényi K.: Halhatatlanság és Apollón-vallás, Bp. 1984., Meletyinszkij: A mítosz poetikája, Bp. 1985., V. J. Propp: A mese morfológiája, Bp. 1975.). A költeményeket olvasván megfigyelhetjük, hogy Baka István a ciklus verseiben is szabadon kezeli az alaptémát, könnyen felismerhetőek az eltérések:

– Yorick él

és ilyenkor rejtkehelyéről előkotrom Hamlet koponyáját
 a tenyerenem tartva nézegetem és beszélek hozzá
 szegény Hamlet amikor még a te bolondod voltam
 (II.: 2–4.)

Hamlet komám tíz évvel éltelek túl
 (V.: 20.)

– a svédek foglalták el Dániát

senki sem kapott kardjához ha dánul mondtam vicceket
 persze a svéd is szép sőt igazi kultúrnyelv nem úgy mint a dán
 s az urak hasukat fogva röhögnek mucsai kiejtésen
 (II.: 5–7.)

– Yorick nemzetiségéről

az enyémmél is csángóbb tájszólással
 (II.: 10.)

– a népmeséből átemelt mostohai rosszindulat

várt is a mérgezett kendő anyád kezében de te elhárítottad
 (II.: 18.)

– Yorick változata Hamlet haláláról

*más halt meg a mérgezett hegyű törtől téged voltaképpen
a guta ütött meg öt perccel Fortinbras jövetele előtt
meg azt hiszem az undor és a kétségbeesés hogy*
EZEK EZEKKEK EZEKTŐL ÉS RÁADÁSUL DÁNOK
(II.: 21–24.)

– anakronizmusok

*de te mégis hiányzol néha Hamlet jó uram utcákat
neveznek el rólad de azt hogy utca svédül írják
ez vicces is és szomorú is de meg lehet szokni
a hivatalos krónikákban sovány búskomor és filozófus vagy*
(II.: 12–15.)

*... benned a svéd imperializmus
szálláscsinálóját látták*

(II.: 25–26.)

*meg hogy Horatio a wittenbergiek beépített embere volt
és hogy Polonius a fia révén tartott fenn gyanús
kapcsolatot a franciákkal maradhattak-e ügynökök a*
(V.: 11–13.)

*húzódnak tőlem mert csak svéd lehet ki
ily magabiztosan és ráadásul akcentus nélkül beszél
a régi államnyelvet az ilyen a képzőben tanulta*
(V.: 17–19.)

*a költészet is amely a felszabadítók
dicséretét zengi egyre több új fordulattal hogy lassan már nem is
tudom KINEK AZ ANYANYELVÉN.*

(V.: 29–36.)

*kihez is szólhatnék köröttem adás-vételről beszélnek
magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját*
(VII.: 38–39.)

– Yorick püpos

inkább simogatnád a püpot
(III.: 29.)

hátamon az a szarputtony azaz a püpom
(VII.: 19.)

– rontott személynevek

*s ha már nagyon elszemtelenedem
jő Rosenstern és Guildencrantz a két hű
svéd udvaronc S LETILTANAK EGY HÉTRE.*
(IV.: 38–40.)

– önazonosítás

sajnálta magam spionná züllesztett bolondot művész
(V.: 26.)

– Fortinbras is halott

*nem kedvelnek az új urak Fortinbras is halott
jó néhány éve az udvarban új francia módi járja
parfüm és csipke maitresse-ek képével díszített bilik
s régen nem emlékeznek Hamletre s Opheliára*
(VII.: 25–28.)

Az eltérések és az átértékelések, a legendaképződés folyamata, a manipuláció – ezek a jelzések az allegória felé terelik az alkotást, igencsak csökkentve ezzel jelentőségét. Pedig Baka már az elején megadja az időt: „Helsingör örök” (I.: 48.) Ezt az örök időt annyiszor szövi át a költő az oda-vissza utalásokkal, a dráma kevésbé ismert és többé-kevésbé kitalált előtörténetére, a „dráma-időre”, az azt követő, többnyire a mások által elképzelt „utó-időre” és természetesen korunkra, hogy az olvasó inkább elfogadja az állítást – azaz az ebben foglalt állítást: *Dániánkban nincs idő*. Ezért aztán nem is tehet mást: a variáció és a generális művészi labirintusában rábízza magát a többszörösen szerepjátszó „elbeszélőre” (Yorickra? Bakára?), aki ugyan szintén nem igazodik el a „kizökkent időben”, de élete „leírásával”, mert benne él, ezt az időt némileg követhetővé teszi.

Kicsoda Yorick? Shakespeare így ír róla az V. felvonásban: (Sírásó:) „...kurafi bolond egy fickóé volt ez... egyszer egész palack rajnait a nyakam közé öntött.”; (Hamlet:) „...végtelenül tréfás, szikrázó elmességű fiú volt: engem a hátán hurcolt ezer-szer... itt függött az ajk, melyet én összecókoltam azt se tudom, hány-szor. Hova lettek gúnyjaid, bakugrásaid, dalaid? villámló élceid, melyek az egész asztalt hahotára fakasztották? Egy sincs már belőlük, hogy kimajmolnád saját torzképedet?... No, eredj ő asszonyága öltözőjébe, s mondjad neki: fesse bár magát ujnyi vastagon, erre jut az arca: eredj, kacagtasd meg vele.” (In. WSÖM IV. Bp. 1961. 444–445. pp.)

Kormos István nevezetes versében önmaga hasonmásának tekintti. A Baka teremtette figura emlékeztet Rigolettóra (V. Hugó–G. Verdi) vagy a „kis bice-bócára” (E. A. Poe). Ugyanezt a figurát így festi/értelmezi Shakespeare esszéjében Cs. Szabó László: „... az udvari bolond korabeli játékszabályok szerint a kiábrándult idealista, aki mocskos nyelven beszél a bemocskoló világról. Ráismertek (a nézők) Hamlet maszkjában a szókimondó, pimasz bolondra, aki tudja, hogy a csipkegallér alatt vérbajos kelések lappanganak.”

S most Baka veszi föl a maszkot, a *bolondét*, kinek vonásain Lear király bolondja mellett Széchenyi arca is tükröződik (ld. Baka *Döbling* című alkotása). Így mosódhat egybe Svéd-Dánia a Szovjetunióhoz kapcsolt Magyarországgal vagy a romániai (és a másutt élő) magyar kisebbség sorsa a létrejött norvég–dán perszonálunió történelmével, fölidézve az Osztrák–Magyar Monarchia árnyát is. Ezt a bizonytalanságot erősíti a nyitólvers ismeretlen, csak a cikluscímmel azonosítható alánya is. Arról nem is szólva, hogy az időtlen jelenhez a mondából és a drámából azonosíthatatlan, ám a kelet-európai geográfiából könnyen fölismerhető helyszín társul: „sikátor”, „a Főtérről a Dísz-tér / kelyhébe...”, „kopolyú-zsalugáter / pikkely-cserép a házon ...”, „ablak tátog halul...”, „Helsingör harcsabendő / halbél-sikátorok”.

A ciklus címe a drámát idézi, a monológ(ok) is a másik műnem irányába nyit(nának) – azaz mégsem, hiszen a shakespeare-i dráma nyelvének alapritmusa, a blank-vers csupán a IV.-ben ismerhető fel, eltekintve a versszakra tagolástól és az 1–2., 7. strofa lazaságaitól, ám itt a blank-verstől idegen igen erős rímjátékkal él a szerző (még a kosztolányis, weöreses szabadságot is megengedve). Pedig Baka az egyik legjobban „iskolázott” költőnk, a műfordításai és költészetének java mutatja forma-biztonságát. Hogy akkor miért nem használja a drámai jambust? Erre csak a figura értelmezése adhat magyarázatot.

Minek (vagy kinek) a szerepét játszatja el Baka? Yorick az örök túlélő (VII.: 5–8. sorok), aki valójában a félelemmel birkózik: meddig „ember” az ember és mettől „profi” (II.: 27–33. sorok). A „küldetési ember léte” vagy a „világban/világnak élő ember léte” lenne Yorick-Baka (-Hamlet) nagy kérdése? Furcsa, hogy a lét és a nemlét kérdéséhez a korban szükségszerűen kapcsolható Jézus Krisztus hiányzik a műből – a megváltás nem alternatíva. Lehet-e az életben maradás, a beilleszkedés bűn?

A túlélés gyakran nemzeti/nemzetiségi identitás feladását követeli ezen a tájon; Baka jó érzékkel kerüli el akár a divatosság, az eddig hallgatásra kényszerített, de most konjunktúráját élő magyarkodás, akár a nemzeti/nemzetiségi léthez kapcsolódó ideológiai-politikai helyzetelemzéssel és feladatadással együtt járó szükségszerű bezárkózás és beszűkülés veszélyét. (A költő tudja: a művész nem ideológus és nem politikus – még ha a bolond szerepét kényszerül játszani is.)

Yorick obszcenitása, penetráns vulgárisága, sőt „vulvárisága” már Arany János-i: A nagyidai cigányokat juttatja eszünkbe, a Bolond Istókot befejezni nem tudó, Arisztophanészt és a Hamletet fordító költőt. Baka Yorickja a mi Yorickunk. Sár, sár, sár – mondhatnánk Hamletet átalakítva. Ám az ismerősen torzított létezés yoricki megformálása mögött mi Ottlik Géza hőséneke szavait halljuk. A Mátyás Iván és S. Kierkegaard jellemzőiből formált személy így szól a megmaradás, a túlélés tapasztalatának lehetőségéről: „Ha az eltaposottságból, megaláztatásból, azzal, hogy elviseljük: az európai felfuvalkodottságunk helyett egy új (vagy ősrégi?), egyszerű és tiszta alázatot tanulna a lelkünk: olyat, ami összefér a sértetlen emberi méltósággal?” (*Hajónapló* „Dán novella Ivánnak” in *A Valencia-rejtély*, Bp. 1989. 24.) Nem tudjuk, Yorick minek az elviselésére képes, s azt sem, hogy mi ad erőt neki mindehhez.

Yorick „rendszer-idegen”. Az volt Hamlet apjának udvarában, jusson csak eszünkbe a Cs. Szabó László-idézet mellett J. Huizinga, A. Chastel, M. Bahtyin és G. Duby vonatkozó írása! Az is valószínű, hogy legfőljebb a gyermek Hamlettel játszva érezhette önmagával azonosnak, s így, ezért embernek magát – ezért is a szeretetlenség emlékidézése az eredeti műben. Baka-Yorick hallgat Claudius udvarában játszott szerepéről, bár kétségtelen, hogy ismeri az eseményeket. Sokértelmű szavai az öncenzúrán keresztül is a gyilkossággal szerzett hatalomra utalnak: „*terjeng a vér a fertő*” (I.: 43.), „*én utánad lopódtam amikor te utána lopódtál / s kilested groteszk taglejtéseit kihallgattad a dünnögését / s nem sejtetted hogy tudja figyeled és szorgosan jelented / atyádnak bátyádnak szándékok szerint szerető aggodalomból / felség- és istensértő szavait*” (III.: 11–15.), „*sajnálattam magam spionná züllesztett bolondot művészt / mert az voltam ugye az voltam Hamlet valaha / abban az édes rothadásban abban a befűlledt / zsíros nász-szagban amely Claudius palotájának minden zugát / belengte s egyszerre elringatott s felháborított*” (V.: 26–30.). A hallgatás-elhallgatás azt sugallja, hogy ott volt, jelen volt – de számára még a horatiói bennfentesség sem adatott. S Fortinbras udvarában már csak ő képviseli a „folytonosságot”, aki természetesen „génjeiben” hordozza a hatalomhoz való alkalmazkodást. Közben azonban látja az új

rend „kulturálatlanságát”; (Fortinbrasnak) „...’sz fíngja sincsen Arisztotelésről / s Platónról... [...] figyelmeztetem hogy / ne úrja orrát és ne köpködjön a szőnyegekre / ott van a köpöcsésze mit Cellini mester / szenteltvíztartónak csinált megfelel hát e célra is / s hogy tartja azt a jogart Hamlet még a farkát / is előkelőbben fogta a piszoárban / mivelhogy nem a fal mellé járt mint a svédok...” (IV.: 25–35.) vagy „micsoda bon mot- k micsoda szonettek / micsoda remek színházi premierek / születtek akkor most meg trombitanyálzú / a költészet is amely a felszabadítók / dicséretét zengi egyre több új fordulattal hogy lassan már nem is / tudom KINEK AZ ANYANYELVÉN.” (V.: 31–36). Felfigyel arra is, ahogyan a győztesek szeretnék egy időben a hasonulással megerősíteni, legitimizálni az uralmukat, a svéd arisztokrácia dánul tanul, igyekeznek elsajátítani a „rőneszansz módit”, Fortinbras pedig – mintegy a végszóra hivatkozva – a királyfit emlegeti: „Hamlet no igen persze Hamlet más volt / mint ezek a svéd bugrisok az összes seggnyalót / kirúgná hogyha barátja lehetne...” (IV.: 20–22.), ám ez is csak viszonylagos és csupán a berendezkedésig tart – ismét Fortinbras: „...csak hagyjuk most a vicceket Yorick [...] maradhattak-e ügynökök a / városban szaglász ki Yorickom benned megbíznak hiszen bolond vagy...” (V.: 9., 13–14.) Ez a Yorick nem azonosul az egyik rendszerrel sem – de nem is képes elszakadni egyikőtől sem: az udvari bolondnak az udvar a lételeme. Talán ezért következik be szemünk láttára „lecsúsítása”, hogy olyat tesz, olyan elvárásnak akar megfelelni, amely választott hivatásától idegen.

Yorick végül teljesen magára marad. A Kreónra emlékeztetően zsarnokká váló Fortinbrasnak teher, legfőképpen besűgőnek tudná alkalmazni – ezzel létrejött az egyik ismerős értelmiségi „csapda-helyzet”, amelyről szól többek közt Hankiss Ágnes, Hankiss Elemér, Heller Ágnes és Konrád György tanulmánya. Az új uralkodó már teljesen megfélemledik róla (s ez ugyanúgy a művész halálához vezet majd, mint Spiró György regényében. Az Ikszekben Boguslawskiéhoz). A dánok sem törődnek már vele – „kihez is szólhatnak köröttem adás-vételről beszélnek / magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját / tenyésznek magabiztosan akár a hullában a férgek” (VII.: 38–40.). Így a pénz zsarnokságának el/bekövetkeztével az újjgazdagok barbarizmusától véglegesen és ténylegesen idegenné válik a dán (de a svéd) irodalmi nyelv léte, szükségessége. Milyen az új világ: „Helsingör hol a görlok / girlandjain dereng / virradata a vérnek” (I.: 29–31.) és „...új francia módi járja / parfüm és maitresse-ek képével díszített bilik / s régen nem emlékeznek Hamleire s Ophéliára” (VII.: 26–28.) Talán a gyerekek még jelenthetik a reményt, ám az ő szemükben a púpos udvari bolond látványa kettős mulatság: egyrészt a középkort idéző alantas humorforrás (ezt Yorick meg is értene), másrészt a gyűlölt idegen királyi udvar sebezhető jelképe. Yorick nem képes elvegyülni: hiába vágyik a nyárspolgári, kispolgári idillre, ez nem lehet a része soha. Ezt a kettősséget támasztja alá a monológok formája is: az I., VI., VII. a kötött formát idézi, de az a belső konfliktusba került művész gyengeségeivel lesz teljessé; míg a II., III., IV. és az V. szabad vers, vagy legalábbis a kötöttséget felborító, a formákat nem tűrő, az érzelmi kitérőseket jobban visszaadó, szabadon kezelt jambust használó művészt állítja elének. (A prózai forma egyébként Shakespeare-nél is az alantasabb kommunikáció formája.)

1966-ban (Baka még csak 18 éves) Kormos István/Cicelle Cormieux létösszegző elégiájában behátrál a múltba („végül csak Yorick voltam / azaz szegény Yorick”) hogy a megélt világpusztulás bánatát és rettenetét megszólaltassa. Huszonöt évvel később Baka István sem tud jobbat: „ez nem a te világod már Yorick mondom magamban” (VII.: 41.). Csakhogy ne tévesszen meg bennünket a hasonlóság! Kormos-Yorick a konszolidálódó rendszer kilátástalanságáról szól akkor, amikor a magyar társadalom

kezd fellélegezni, Baka-Yorick viszont a kelet-európai rendszerváltások idején/után látja kilátástalannak a helyzetet. S itt nem a mindenkori politikai rendszerekről van szó, nem valami sértettségből, sértődöttségből eredeztethető pesszimizmusról, hanem arról, hogy mi, akik megéltük azt a másik rendszert, akik így vagy úgy megcsináltuk a rendszerváltást, mi vagyunk azok, akik továbbörökítik a deformált létet. Nem biológiai örökítésről van szó, inkább „szocializációsról”. Baka Yorickja még csak nem is ítélt: önmaga esendőségéből kiindulva modern Montaigne-ként leírja (és le is írja) kora társadalmát. Bizony nem ez a világ az, amelyben otthon lenne az ember. S kereshetünk történelmi párhuzamokat vagy megoldással biztató utópiákat, ideológiákat – ez a keresés még részesíthet örömmérsékben, de belátható szerencsés végkifejletre nem számíthatunk. Baka lenne pesszimista? Kormos? Babits? Ady? Arany? Madách, Vörösmarty? Kölcsey? Pesszimizmus a tények tudomásulvétele?

Ha a ciklus verseit először olvassuk, akkor lehetséges reakciónk lehet: ha a költőnek ilyen súlyos közéleti mondanója volt, akkor miért nem *akkor* írta meg, miért nem vállalta a Petri György-i utat. Könnyű ma a múltról írni, könnyű fölvetni a nemzetiségi magyarság ügyét most..., ám az így vélekedők tévednek. Ugyanis nem arról van szó, hogy Baka István miért nem Petri György (mellesleg ő is tudna perifériára szorításáról beszélni), vagy miért csak most ír a nemzetiségekről (ezt is cáfolja eddigi életműve), hanem arról, hogy ma, most, a váltás-változás ilyen-olyan bűvöletében mintha megfeledkeznénk arról, hogy nekünk is váltani, változtatni kellene – Bojtár Endre értelmezése szerint: „Véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, s tiszta, okos fővel el kell jutnunk a helyzet felismeréséhez, önmagunk, Kelet-Európa vállalásához. Kelet-európeákké kell válnunk, hogy európeák s egyszer majd talán emberek lehessünk.” (1970 – A kelet-európeai pontossága, Új Symposion, 1971. április).

Befejezésül a ciklus legordenárébb versének néhány sorát választottam, mely brutális szókimondásában undorító és rettenetes egyszerre: *„nem tagadom meg égi lényegem / s nem keverem össze szarral a vért”* (231–232.) A vers maga a vágáns költészetet, Villon zsargon-balladait és a századunk börtönköltészetét idézi. Ám ebből a szennyből fölemelkedik a záró két sor. Nemcsak mert az első Goethe Mephistóztját (és Bulgakov Wolandját idézi – utóbbit bátorságával kétszeresen is), hanem mert Baka eltér a szokásoktól! Amire ugyanis Yorick nem képes, azt a költő meg tudja csinálni: a teremtett világot végig egyensúlyban tartja a létező világgal, miközben kívülmarad mindkettőn, s a szerepjáték egyszerre hat az érzelmekre (a viszolygáson átlépve az érzelmek is tárgyiasulnak) és az intellektusra (végig érdekfeszítő: mit tud „kihozni” a figurából). Baka analizál és ironizál, Yorickja is ezt teszi, ám a ciklus végére csak a teremtő művész jut el a shakespeare-i-prosperói magaslatra: *„Ha vártok hát bocsánatot, / Nekem is megbocsássatok.”* Mert a műben nem adatik meg a feloldás: az emberek által megrontott világ, a természetben inkarnálódott rossz kész a jövő tönkretételére, s míg *„a vérem / vérora csöppre csöpp... (l.: 45–46.) ...az ég falához mint spion füle félhold tapad fehérén.”* (VII.: 44.)